

András Sándor

Domokos Géza és a konglomerát

Kántor Lajos két könyvéről

1.

Kántor Lajos 2014-es könyve, *Domokos Géza kockázatai* olyan jellegű írás, hogy számomra hamarosan kiderült, nem tudok róla olyasmit mondani, ami valamennyire is elégségesnek bizonyulhat, ha nem hozom szóba egy évvel korábbi és nagyszerű könyvét, címe hosszú és furcsa: *Konglomerát (Erdély) – utazás SzGSz-szel – Sebestyén szemináriumai (Kolozsvárt és...) 2007–2012*. Gondolom, hamarosan kiderül, miért keletkezett bennem a késztetés.

Bevezetesként hadd idézzem ennek a közel sem egyszerű, mindvégig érdekes és felkavaró könyvnek hátlapjáról Poszler György ajánló szövegét: *„Fiktív »szemináriumokról« van szó. Három nagy halott elmélkedik, beszélget, vitatkozik létkérdésekről. Az erdélyi vagy inkább romániai magyar politikatörténet, eszmetörténet, irodalomtörténet égető kérdéseiről. Létkérdések. Írhatnék sorskérdéseket itt. De kerülöm a kifejezést. A történelemtől hozzárendelt, rátapasztott tragikus-patetikus felhangok és mellékjelentések miatt. Persze a létkérdés és a sorskérdés között lényeges a különbség. A sorskérdés zárt. Azt sugallja, hogy valami ránk méretett, amivel szemben tehetetlenek vagyunk. A létkérdés nyitott. Azt sejteti, hogy valami elé kerültünk, amit magunk is formálhatunk. Ilyesmikről és ilyen módon szólnak a szemináriumok. De talán érdemes egy kicsit bonyolítani. Mert lehet, hogy a résztvevőkre objektíve ráméretett valami, amivel szemben tehetetlenek. De szubjektíve úgy érzik, hogy valami elé kerültek, amit formálni képesek. Vagyis nyitottnak látják a zártat. Létkérdéseknek látnak sorskérdéseket. Ez pedig a szemináriumok elmélkedéseinek, beszélgetéseinek, vitáinak ad valami baljós vagy tragikus jelleget.”*

Ezt a józan és józanító jellemzést és hangmegütést alaposnak is megszívlelendőnek érzem, akkor is, ha lehet más perspektívából megközelíteni. Sommásan: előfordulhat, hogy zártnak lássák, ami nyitott, ami nyitott is lehet. Kevésbé általánosan és ténymegállapítón, mindenféle jósolás nélkül: számomra Kántor Lajos könyve, ha újszerű is, az erdélyi emlékiratok sorába tartozik, akkor viszont, a 17. századtól, csak példaként, Bethlen Miklóstól kezdve, persze Kemény Jánoson és Mikes Kelemenen át sokan táplálták azt az erdélyi memoáirodalmat, amelyikhez Kántor Lajos Domokos Géza *Éveim, útjaim, arcaim* című 2002-es könyvét sorolja (Domokos Géza, 193.o.), én pedig most az övét, feltételezve, hogy Kántorét is követik majd mások. A konglomerát (Erdély) nevű folyamat tart, és nem is láthatom a végét. A baljós és tragikus jelleget ezért átlengi-színezi bennem mind az értő és megértő szomorúság, mind a madáchi „küzdj és bízza bízzál” talán inkább konok, mint dacos érzése; esetleg fordított sorrendben. Mindenképpen két összetartozó, egymást indukáló érzés; egymásba játszó együttesük elkerülhetetlen, amíg van megújuló erő az élet

akarásához. (Rám meghatározóan hatott az 1956-os forradalom után megismert verssor Gottfried Benntól: „*Wer spricht von Siegen, überstehn ist alles*”, körülbelül: „*Ki beszél győzelemről, állni a sarat, az minden.*”)

2.

A „konglomerát” Szabédi László szava volt, tőle kölcsönzi Kántor Lajos, és éppen nem azt jelenti, amit egy ideje, például Budapest körül, az agglomeráció; inkább ahhoz hasonlít, amit Los Angelesről mondanak az ottaniak: „várost kereső elővárosok” („suburbs in search of a city”). Együvé tartozó-tapadó különféleségek központ nélküli együttese. Különféleségük és együttesük jellege tér- és időkoordináták szerint marad és változik. A könyv narrátora, Sebestyén egy helyen így bővíti: „*az erdélyi – igen, itt érdemes hozzátenni – a romániai magyar színház*” (61.), egy másikon pedig így: „*Az évszámok nagyon fontosak, a »konglomerát« (Erdély) e nélkül aligha érthető*” (i.m. 275. o.).

A magam Los Angeles-hasonlatát azért tartom hasznosnak, mert egyszerre jó és rossz. Jó, amennyiben aki járt, illetve élt valamennyit arrafelé, érti, mit jelent az említett jellemzés: Los Angeles van is meg nincs is. Az ilyen nevű, ténylegesen körülhatárolt város csak töredéke mindannak, amit az emberek a nevével jelölnek. Sőt, majdnem a legérdektelebbe része. Az óceánpart mentén más nevű városok sorakoznak, és körös-körül is más nevéek terülnek el, miközben, aki azt mondja: „Los Angelesbe repülök”, vagy: „Los Angelesben voltam”, egy bizonyos földrajzi térségre és kulturális közegre gondol. A hasonlat viszont rossz is, mert a várost kereső elővárosok egy történelmietlen jelenben lóholnak, hogy megtalálják a sehol sem meglévő centrumot.

Aki némi tárgyilagosságra igényt tartva, Kántor Lajos *Konglomerát (Erdély)* című könyvét olvassa, szinte állandóan érezni fogja, és fel-felteszel, vagyis rá-ráeszmél, hogy „Erdély” egy mind szinkronikus, mind diakronikus konglomerátum. Az évszázadok során több nép lakta és lakja, többféle emberi-szellemi fémből ötvöződő tartomány. Ezt letagadni lehet, megszüntetni nem; vizályt szítani köztük könnyű, barátságot kelteni nehéz, de talán, és remélhetően, nem lehetetlen. A helyzet, a viszony nemcsak egyidejű egymásmellettség, történelmi, ezért politikai korszakokként is más-más, változó és változásaiban hol így, hol úgy öröklődött és öröklődik. Az ötvöződés metaforát magam kölcsönzöm Áprily Lajos versszakából: „*Forma van a versem / egyszerű sorában, / ötvös volt az őszám / Brassó városában.*” Kettős megfontolásból kölcsönzöm, az egyik a magamé, a másik viszont arra vonatkozik, ami a könyvben is olvasható.

Magamé, hogy a „konglomerát (Erdély)” hangsúlyosan városok és falvak egymásra utalt együttese: a városok egyféle csillagképet formáltak és még lefokozott fénnel is formálnak. Olyat, amilyent a polgár városainak javától megfosztott „Kismagyar” soha. A „Kismagyar” is Szabédi szava volt, és Kántor Lajos könyvéből értesültem, hogy eredetileg Krúdytól származik. A könyvben olvasható viszont az a gondolat, hogy Szabédi különbséget tett a „tájtranszszilvánizmus” és az „országtranszszilvánizmus” között, az előbbi Áprily és Reményik, az utóbbit Kós Károly nevéhez kapcsolta (42skk). Az előbbieknél, írta, a havasokkal jelzett tájat csakis magyarok lakták, Áprily ezt vitte magával, amikor a románok elől Magyarországra költözött. Az utóbbi számára pedig Erdély időben meg is előzte az alapított Magyarországot, és szellemileg, irodalmában is, külön képződmény, ha gyökereik azonosak is; európaibbnak, nyugatibbnak véli magát, és ezért „*némileg belekerült a rosszul értelmezett marxizmus malmába. Mégpedig olyanformán, hogy történet szemléletében a nemzeti szempontokat másodlagos fontosságúakká degradálta, s nevezetesen azt tanította, hogy az egységes Erdélyben voltak ugyan társadalmi*

különbségek, de ezek sohasem voltak nemzeti különbségek". A kétféle transzszilvánizmus megkülönböztetését Szabédi nagyon fontosnak gondolta, „habár képviselői gyakran a tájtranszszilvánizmus és az országtranszszilvánizmus amalgámját nevezték egyszerűen transzszilvánizmusnak.”

Ezeket kommentálja Kántor Lajos a következőképpen. „Szabédi bölcs elemzése – amelyre tulajdonképpen Gaál Gábor is rábólinthatna, ha a kizárólagos osztályszempont nem vezetne csőlátáshoz – nem igazán került be a köztudatba, jegyzi meg Sebestyén, pedig a jelenség(ek) pontos leírása mellett a kérdőjelek kitevésével máig is példát mutat.” (44. o.)

Talán érdemes itt és most, nem csak írásom végén, jelezni hozzávetőleges véleményem a könyvben sok-sok oldalról és módszerrel felvetett problematikák együtteséről. Kántor Lajos könyve éppen a válaszadást kiprovokáló és egyben megakadályozó kérdőjelek kitevésével mutat példát. Hogy jó vagy rossz példát, azt az olvasók maguk dönthetik el. Szerintem jót. Hiszen Szabédinek sokban igaza volt, legfőbb igaza abból fakadt, hogy nem határrendezéssel gondolt megoldásra találni, sőt, amennyire értem, nem is egyedül a (szerintem is) kívánatos kulturális autonómiával, hanem a konglomerát-Erdélyben élő magyarok és románok szót értő együttesével. A transzszilvánizmust azért bírálta, mert kigondolói nem a tényleges együttélést vették figyelembe, románul se tudtak.¹ Az ország társadalma román és magyar részének kölcsönösen el kell fogadnia egymást, nyitniuk kell egymás felé. Az említett kérdőjelek jórészt arra vonatkoznak, hogy miként illik egymáshoz a „kulturális nemzet” és a „politikai nemzet”, azaz egy ország lakosságának, illetve társadalmának közigazgatási és jogi rendszere.

Szabédinak az a meglátása, hogy akik Erdélyt nyugatibbnak, európaibbnak tartják Magyarországnál, „a rosszul értelmezett marxizmus malmára hajtják a vizet”, akár helytálló volt, akár nem, egy bizonyos kérdésben magyarazatot adhat, miért lehettek olyan emberek, akik számára a magyar kisebbség sorsa meghatározóan fontos volt, jó szándékú kommunista párttagok, mint Gaál Gábor és sokan mások. Akik hittek a marxxi, sőt lenini elméletekben – és Szabédi éppen a nemzetiségi kérdésben jó példaként 1943-ban Lenint idézte –, megoldást Romániában a magyarok, a románok (és akkor még a németek) nemzetköziségében remélhettek megtalálni.

3.

Az eddig említett nevek – Szabédi, Sebestyén, Gaál Gábor – kulcsszavak Kántor Lajos *Konglomerát (Erdély)* könyvének alcímekkel jelzett szerkezetéhez és invenciózus, mesteri írásmódjához. Az első alcímben (és később a szövegben) jelzett utazáshoz kapcsolódó „SzGSz” betűcsoport Szabédi Lászlóra, Gaál Gáborra és Szilágyi Domokosra, illetve együttesükre vonatkozik. A könyv második alcímében Kántor Lajos távollágtartó és mégis megközelítő elidegenítéssel saját magát hívja Sebestyénnek; harmadik személyben utal magára mint a könyv írójára és egyik szereplőjére. Az SzGSz együttesel Kántor Lajos tulajdonképpen egy valóságokhoz kapcsolt szellemi erőteret – a fizikai mezőnyelmélet értelmében mezőnyt – konstruál, annak jelzésére, hogy számára az erdélyi, illetve a romániai magyar élet kényszerű viszontagságai, megpróbáltatásai és a magatartásbeli lehető-

1 Kapcsolódó külön kérdés, hogy az „erdélyi irodalom” és a „romániai magyar irodalom” kifejezések alternatívája sem kielégítő, ahogyan az „egyetemes magyar irodalom” sem, hiszen az „egyetemes” az „univerzális” magyar fordítása, ezért elegendő a „magyar” szó. Igaz, félreértésekre nyit versenypályát, ha a „magyarországi” szinonimájaként használják, ahogyan ezt gyakran tették a népi demokrácia negyven éve során, hogy ne sértsék a szomszéd népek érzékenységét, bár azok nemigen törődtek a magyar nép érzékenységével.

ségei hol és hogyan játszódhattak. Ehhez az erőtérhez tartozik, negyediknek, Sebestyén maga is: „*Sebestyén László rögeszmésen ragaszkodik hozzá, hogy együtt kérdezze őket, hogy együtt válaszoljanak. Ők négyen együtt élnek.*” (10. o.)

Ebben a négyük közt feszülő erőtérben Sebestyén nemcsak együtt „utazik” a másik hárommal, ő „szemináriumokat” is szervez és vezet le. Fiktív útitárs és – szerintem inkább metaforikus, mint fiktív – szemináriumvezető, aki másként viszonyul útitársaihoz és, eléggé rejtélyesen, olykor saját magához is. Kántor Lajos (1937) Szabédi László (1907–1959) tanítványa volt a kolozsvári egyetemen, Gaál Gábornak (1891–1954) kései utódja az 1929 és 1940 közötti, majd az 1945 után újraindított *Korunk*nál, a költő Szilágyi Domokosnak (1938–1976), becenevén Szisznek pedig egyetemi társa és barátja. Maga Kántor Lajos – a levelek, iratok és írások tényleges megőrzője és kutatója, részben írója is – csak lábjegyzetben jelentkezik közvetlenül, ő tudatja a könyv olvasóival: „*Sebestyén a Szabédi László, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos leírt (tehát ellenőrizhető) szövegeit használta fel.*” (11. o.) Sebestyén persze Kántor Lajos leveleit és írásait is felhasználta, Kántor saját múltját is kutatja, hívja elő, éli újra, és figyeli.

A valós szerző a fiktívvé távolított révén a lakonikusan, és olykor talányosan címzett fejezetekben, az egyes szemináriumi összejöveteleken, a konglomerát-Erdély problémáit veti fel és vizsgálja meg, végül is magát a konglomerátum-problematikát a romániai magyar kisebbség és annak irodalma vonatkozásában. Az elő- és utófejezetekkel keretezett, szám szerint 21 szemináriumnak ez az egyetlen főtémája, az altémákat Sebestyén veti fel, sorjázta és osztja meg négyük révén a könyv olvasóival.

Az SzGSz betűcsoport tehát Kántor Lajos számára nem csak három jellegzetesen fontos ember. Három egymástól eltérő erdélyi nemzedék életének, érzésének és gondolkodásmódjának kontrasztos együttese is a konglomerátum spektrumának magyar egységében. A legidősebb Gaál Gábor, utána következik Szabédi László, a harmadik nemzedékhez tartozik Szilágyi Domokos, a nála csak egy évvel idősebb Kántor Lajos (és emlegetett egyetemi barátja, Lászlóffy Aladár). De valójában ez a negyedik nemzedék, a harmadik ugyanis Sütő Andrásé (1927–2006) és azé a Domokos Gézáé (1928–2007), akiről Kántor Lajosnak itt szóba kerülő másik könyve szól.

Gaál Gábor (1891–1954) tagja volt a Galilei-körnek, a Tanácsköztársaság után emigrált, elsősorban esztéta, kritikus és irodalomszervező volt, 1929 és 1940 között a *Korunk* főszerkesztője, 1945 után publicista, szerkesztő, továbbá nagyhatású egyetemi tanár. Az SzGSz-en belül ő Szabédi marxistája, aki internacionalista lévén a nemzetiségi kérdéseket maguktól megszűnőknek hitte, így azoktól eltekintve vélte megoldani az erdélyi magyarok problémáját. Ezért gondolkodott a romániai magyar, nem az erdélyi magyar irodalomban. Az egyetemen esztétikát és filozófiát tanított, bevonta a jelentős filozófusokat és a fiatal Marxot is. 1946-tól gyanakodtak rá ideológiailag, 1950-ben kizárták a Kommunista Pártból, 1952-ben elutasították fellebbezését, életének utolsó két évében szívbetegség bénította, 1954-ben halt meg.

Szabédi László (1907–1959) a húszas évektől publikált verseket, esszéket és prózát is. Megfordult a strasbourgi egyetemen is. Írásaiban a magyarok európai és városi műveltségét hangoztatta, mellette azonban, és nem kevésbé, a nemzetiség megkerülhetetlen kérdését. Az 1943-as Szárszói Találkozón kifejtette véleményét egyebek közt a szocialista pártok olyan embereiről, akik a párt véleményét mondják és vallják, vagyis akiknek nincsen saját véleményük. Nem a szocializmus válfajai zavarták, beleértve a marxizmust, hanem a pártkatonaság. 1945 után mégis, sokak mellett, belépett a Romániai Kommunista Pártba, pártdicsőítő verseket is írt, miközben „nacionalizmusáért” támadták. Szívügye a magyarok sorsa és művelődése volt és maradt. Számos funkcióban tevékenykedett, végül a kolozsvári egyetemen tanított és egy egész nemzedéket nevelt,

irányított, éppen Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos nemzedékét. Bármilyen többszörös motivációból történt is 1958-as öngyilkossága, végső fokon saját teherbírása csődjének mondható.

Az SzGSz-ből a második „Sz”, Szilágyi Domokos (1938–76), „Szisz”, kiváló költő, fordító, szerkesztő volt, Kántor Lajos barátként is könyvet írt róla: *Ki vagy te, Szilágyi Domokos*, ami évekkel azelőtt készült el és jelent meg, hogy a román titkosrendőrségi papírokból kiderült, a nagyra tartott költő besúgó volt. Ez a hír mindenkit megrázott, és nem mindenkit győzött meg; költészetének értékelését viszont a legtöbb ember számára, szerencsére, nem befolyásolta. 1976-os öngyilkossága most mindenképpen értelmezhető a besúgó munka miatt érzett meghasonlással is.

Egy bizonyosnak tűnik: Kántor Lajos SzGSz-jének két embere öngyilkos lett, a harmadikat sajátjainak hitt emberei támadták és állították félre.

A Konglomerátban Kántor Lajos az SzGSz-egyesítéssel nemcsak három nemzedéket és három egymástól elágazó életpályát, de három, illetve – ha Erdély vissza-, majd újraelcsatolásának néhány évét is korszaknak vesszük – négy korszakot is vonatkoztat egymásra, bennük a lépések lehetőségeit, szövevényes dinamikáját. Váratlan töresek, veszélyeket jelenít, világít és vitat meg egykori dokumentumok, magánlevelek és feljegyzések felhasználásával. No és saját emlékezete alapján. A Sebestyén névbe öltözve Kántor Lajos saját magáról is sokat sejtet és mond, ő, aki nemcsak hármójukat, de az egész népi demokratikus rendszert is tevékenyen túlélte, és már szabadon írhat mindenről. Amikor megjegyzi, hogy az 1989 legvégén Romániában megtörtént ideológiai-politikai változás mindeddig nem járt együtt egy hasonlóképpen radikális javulással a magyar nemzetiség helyzetében, sorsában, kimondatlanul is azt tudatja, hogy a romániai magyar kisebbség sorsa Trianon óta lényegében megoldatlan maradt.

Ez pedig kettőt jelent, illetve Kántor Lajos könyve engem két disszonáns, de éppen disszonanciájának elfogadására készítő tényre figyelmeztet. Az egyik tény az, hogy a konglomerát-Erdély egy kifelé nyitott, befelé egységbe záródó egyetlen életkörnyezet és szellemi táj volt már igen régóta, és maradt is a mai napig. Az európai nyugat, csakúgy, mint Magyarország és más országok felé nyitott volt, mégis magába különülő, magává szerveződő és szervülő egység, ahol a magyar embereknek mindenképpen Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor óta meg kellett, és ma is meg kell tanulniuk, hogy elsősorban csakis saját magukra hagyatkozhatnak, ha „a dolgot őt magát nézik”. Vagyis Erdély nem azért egység, mert elcsatolták, hanem azért, mert Erdélyország volt. Erdélyország Horvátország mellett képviseltette magát az 1867-es kiegyezés paktumának megfelelően a magyar országgyűlésen (előtte mind a kettő az osztrák császárság ún. koronatarományává volt). Erdély fejedelemség volt, nem királyság – Báthory Lengyelországnak királya volt, Erdélynek csak fejedelme –, de ez a fejedelemség országszámba ment. Az első világháború utáni elcsatolás azt jelentette és jelenti ma is, hogy Erdély nem ország, nem is fejedelemség, hanem egy más nyelvű ország területének is, társadalmának is megosztott része. Megosztottan azt értem, hogy egyfelől Románia egyik körülhatárolt része, másfelől viszont ezen belül is a magyar Erdély szó, egy végül is nehezen körülhatárolható, holott nagyon is pregnáns része a földrajzilag és társadalmilag-politikailag teljes Erdélynek. (Magyarul: a szó az egész Kárpátokon belüli vidéket jelenti, holott a második világháború elején kialakított visszacsatoláskor is annak déli része Románia része maradt.)

Míndezt azért mondom, hogy hangsúlyozhassam, amire még bizonyára utalni fogok, a magyar Erdély Kántor Lajos könyveiből (is) érezhető, érthető és tudomásulvételre készítő jellegét. Azt ugyanis, hogy ami nagyon megnehezíti a magyarok, a magyar nemzetiség helyzetét Erdélyben, nem szünteti meg önszerveződését, kifelé nyitott, befelé magába

különülését. A magyar Erdély a 16. század vége óta mindig magába különült, ahogyan a német is, a román is, miközben tevékenyen nyitva tartotta magát Magyarország és elsősorban a német, holland, francia és angol Nyugat felé, miközben ügyesen parírozott a török portával. Minden attól függ, ez volt Szabédi jelentős meglátása, nyitott tud-e lenni a románok felé, és sikerül-e erről meggyőzni és maga felé nyitottá tenni őket. Én legalábbis így éreztem a *Konglomerát (Erdély)* és, ezt megerősítve, a *Domokos Géza kockázataival* olvasásakor.

Ezt a könyvet olvasni kell, gazdagsága, érdekessége és érdemlegessége alig jelezhető. A fiktív Sebestyén és metaforikus szemináriumi révén játékos, egyaránt kitűnően értelmező, emlékező és írói munka. A műfajtalanság már egy ideje tartó korszakában, úgy olvastam, ezt meg kell ismételnem, mint az erdélyi önéletírások-émlékiratok egyik, szándékosan töredékes változatát, utódját. Sebestyén másként fiktív, mint Mikes Kelemen „édes nénemje”, de ő is a tartózkodó megmutatkozás médiuma.

4.

Nem monográfia, írja Kántor Lajos *Domokos Géza kockázataival (és a végösszeg)* (Kolozsvár, 2014) bevezetőjében, és valóban nem az. Domokos életét ugyan születésétől haláláig követi, de elsősorban a könyv címében megadott témával kapcsolatban; ráadásul ő maga a könyvnek nemcsak írója, hanem kulcsfontosságú szereplője is, ezáltal saját nevében, nem Sebestyénként. Mintha alkalmazná, amit az egyik Domokosnak írott leveléből annak *Éveim, útjaim, arcaim* című könyvére utalva idéz: „*egyre jobban meggyőződöm arról, hogy saját éveim-útjaim-arcaim történetét megírhatnám Domokos Géza-tükörben*” (7. o.). Ezt nem teszi, de Domokos történetét végül is Kántor Lajos-tükörben és baráti viszonyuk vonatkozásában írja meg. Szándéka az, hogy „*megpróbáljam kifejtetni a Domokos Géza életét végigkísérő kockázatokat, melléjük csatolva a magam emlékeit*”, és, mivel Domokos már nem reagálhat rá, „*kellően igyekeznem kell objektívnek lenni a múltidézésben és a »végösszeg« megvonásában. Szerencsére elég sok dokumentumra támaszkodhatom, nem utolsósorban a kolozsvári Szabédi-házba került D. G.-levélhagyatéokra, lapkivágásokra. És a nálam összegyűlt (s meg is talált) írásos emlékekre, az eddig nyilvánosságra nem kerültekre. Korunk-lapszámokra és persze a még előhívható találkozások nagyon személyes, de inkább közérdekű mozzanataira.*” (8sk) A könyv utolsó oldalán (195. o.) viszont megvallja: „*Végére érve az emlékek felidézésének, levelek, dokumentumok újraolvasásának – talán nem is a »végösszeg« szigorú megvonásával érzem magam adósnak, hanem a nehéz történelmi korszakot végigélt közéleti ember egyes pályaszakaszainak mélyebb elemzésével. Vagy ez inkább a politológiára vár? A személyesebb utat választottam, hangsúlyozva idézve fel, élve újra közös dolgainkat. (Ha ez hiba – vállalom.)*”

Mindebből az is kiderülhet, nehéz lenne megmondani ennek a könyvnek a műfaját, ami persze nem baj. Azt se dönthetem el, mi benne „objektív”, mi „szubjektív”. A könyvben fősorakoztatott, gyakran igen szövevényes eseményekről és a beidézett dokumentumok és levelek tartalmáról jóval több ismeretre lenne szükségem. Így főleg a magam olvasmányára és az azzal kapcsolatos gondolataimra szorítok: ennyiben én is a személyes utat választom.

Kántor Lajos, éppen az idézett levelek és dokumentumok miatt is, kétféleképpen figyel a könyvében: úgy, ahogyan a cselekedetek és az események egykor látszottak, illetve látszhattak, valamint ahogyan azokról könyve megírásának idején gondolkodott. A kettős perspektíva azonban nem disszonáns. Ahogyan nem érzem disszonánsnak, hogy a könyv alcímében ígért „végösszeg” a könyv végéről idézettek szerint mintha elmaradt volna.

Ami elmaradt ugyanis, a „végösszeg” szigorú megvonása, Kántor Lajos a végösszeget a személyesebb utat vállalva adta meg.

No, de mi is volt, csak jelzésszerűen, Domokos Géza ténylegesen rendkívüli életpályája, amilyenre Magyarországon nem volt, nem is lehetett példa.

Magyar–francia szakra iratkozott be, átváltott magyar–oroszra; 18 évesen egy buka-resti ifjúsági találkozón megismerkedett és baráti viszonyba került Iliescuval; öt éven át ösztöndíjas volt a Maxim Gorkij Irodalmi Főiskolán Moszkvában; visszatérve újságíró lett Bukarestben (*Pionir, Ifjúmunkás, Előre*); 1953-tól párttag (mint a két évvel fiatalabb Iliescu), 1969-től az RKP Központi Bizottságának póttagja; közben 1961 és 65 között Bukarestben az Irodalmi Könyvkiadó nemzetiségi osztályának szerkesztője, majd igazgatója, a Romániai – nem a Román! – Írószövetség alelnöke; 1961-ben ő indítja meg a Forrás első nemzedékét kitevő írók könyveinek kiadását, 1969-től a Kriterion nemzetiségi könyvkiadó igazgatója, az ő érdeme, hogy a Kriterion a romániai magyar kisebbség íróinak és olvasóinak meghatározó intézménye lett; 1980-ban az ő közreműködésével történt meg az írók szárhegyi konferenciája; 1990 elején ő volt az RMDSZ megalapítója és első elnöke, képviselő a bukaresti parlamentben; két és fél évvel később azonban visszalépett, Bukarestből visszaköltözött Sepsiszentgyörgyre, szerepet vállalt a Csíkszeredába áttelepülő Kriterion és a Zágonban megindult Mikes Alapítvány munkájában.

Falura költözött, Papolcra, és írni kezdett: *„Eljövendő könyvem – első része közéleti pályámra tekint vissza – lehetőséget nyújt számomra, hogy elmondjak mindent életemnek ezekről a legnehezebb, legpusztítóbb éveiről. Válaszolhatok végre, természetesen magamat se kímélve, a sok igazságos bírálatra s a számolatlan támadásra, csúsztatásra, szemenszedett hazugságra.”* (175. o.)

79 évesen halt meg Sepsiszentgyörgyön 2007-ben.

Sokat fordított és írt, jelentős irodalmi munkásságára azonban csak nyugdíjaztatása után került sor, ekkor jelenik meg háromkötetes önéletrajza: Esély (1989–1998), beszámoló a Kriterion történetéről, *Igevár* (2000), és a szintén önéletrajzi, Kántor szerint legjelentősebb műve, „a Mű”: *Éveim, útjaim, arcaim* (2002).

„Domokos Géza hosszú életpályájának bőven voltak nehéz pillanatai, sőt nehéz, gerincpróbáló szakaszai”, írja Kántor Lajos (13. o.). Ezek elég korán kezdődtek, de Domokos végül is elég jól vigyázott. Figyelmeztették, jó előre. Domokos Géza írta egyetemista koráról szólva: *„magam is jól emlékszem, hogy a (Párizsi béketárgyalás [1947] végzése ellen) tiltakozó diáksztrájk csendesítését vállaló Szabédi így szólt hozzánk: »Fiúk, a történelem azt kívánja maguktól, hogy vállalják megint a kisebbségi lét parancsát. Ezt pedig csak józansággal lehet. Ha meg akarjuk őrizni iskoláinkat, vagyis önmagunkat.«* Mire Kántor Lajos megjegyzése: *„Géza a józanságot kitűnően – egyesek szerint túl jól megtanulta.”* (Konglomerát, 138. o.)

Ehhez hadd tegyek hozzá valamit Sütő András Domokosnak 1998 áprilisában írott (és most a Konglomerátban idézett) leveléből: *„Helyzetünk – mint annyiszor – történelmileg ismerős. Kuruc-labanc konfliktus. Ezért lettél te – némelyek szerint labanc, csakhogy: egy valamikor valós konfliktusnak e mai »megfelel, amilyenreője« pusztán üres hivatkozások rajzolata: karikatúra. Rákóczi kurucai a vérüket ontották, a maiak: szájhősök, demagógok, fellejjárók, ködezők, bársonyszékvadászok (részint legalábbis), nagyotmondások hősei, akiket könnyű lepipálni. Hiszen ha egyikük autonómiát mond, a másik Trianon revízióját követeli, máris nagyobb tapsot kap. Nincs az a magyar követelés, amit egy másik magyar túl ne licitálna. Csak a tüsszentő diák hiányzik némely március 15-i szónok mellől. (...) Ebben nyilván egyetértünk, abban viszont nem, hogy amilyen bátran, határozottan s némelykor briliáns replikát rögtönözve rohantál a parlamenti mikrofon elé (pl. erdélyi magyar kormány ügye), épp oly túlzottan óvatos, konfliktuskerülő voltál (könyved szerint is) jó néhány esetben, mikor*

saját »embereid« rágalmaztak meg ocsmányul, vagy okoztak borzalmas politikai károkat az RMDSZ-nek.” (Konglomerát, 285sk)

Politikusi-irodalmi pályájára, illetve a Kántor Lajos aposztrofálta kockázataira Domokos maga, visszatekintve, ezt írta: „Megpróbáltam sokszor életem során, hogy a hatalom kecskéje is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. Csodák csodája, volt úgy, hogy sikerült. Hogy a kecske időnként túljárt az eszemen? Előfordult. De vittem én is őt jégre éppen elégszer.” (Domokos, 193. o.) Ez valószínűleg így is volt. Kántor Lajos könyvéből keveset tudni meg, miféle tényleges kockázatai voltak, illetve lehettek Domokosnak a Kommunista Párt vezette Romániában; szankciókat említ, félős helyzeteket, amelyekről barátként és munkatársként tudhatott. Domokost a magyar kisebbség és az erdélyi irodalom melletti elkötelezettség nyilvánvalóan motiválta tényleges cselekedeteiben. Sütő András már idézett véleménye hangsúlyozottan az 1989. decemberi fordulat utáni időkre vonatkozik. Akkor viszont a hatalom kecskéje már messzemenően más volt, ezért nem is veszélyeztethette Domokos Gézáét saját személyében. Sütő egyébként csak a politikust bírálta, nem a romániai/erdélyi magyar irodalom ügyében tevékeny embert.

A kecske-káposzta metafora jól sugallja, hogy Domokosnak szüksége volt párton belüli támogatásra, ha magyar ügyekben jelentősen akart eljárni. Kántor Lajos mondja is, amit sejteni lehet, hogy az a moszkvai öt év olyan ismeretségekhez és román barátságokhoz vezetett, amelyek később nagy hasznára lehettek Domokos Gézának. Mindenképpen segíthettek abban is, hogy a Központi Bizottság pótaggá válasszák, abban az 1969-es évben, amikor kinevezték a létrehozandó Kriterion (nemzetiségi kiadó) igazgatójának. Szinte bámulatos, hogy sohasem került igazán bajba, akkor sem, amikor a Kriterionnál a nyolcvanas évek közepére nagyon meggyengült a helyzete, végül menesztették is, holott Ceaușescuval már jóval korábban konfliktusba került.

Sejtésnél több, hogy emberileg, irodalmilag, feltehetően politikailag is segítette őt a moszkvai főiskola író-tanára, a vele mesteri-baráti viszonyba kerülő Pausztovszkij. Amikor egyszer, még 1959-ben, Domokos felhívta, és elmondta, hogy újságíró lett, Pausztovszkij véleménye egyértelmű volt: „Nem jó, Domokos, fűzte hozzá, meneküljön, amíg lehet.” (14) Úgy tűnik, a tanítvány ezt később meg is fogadta, ha eleinte nem is, hiszen évekig volt újságíró. Pausztovszkij persze valószínűleg az íróra (is) gondolhatott, és igaza volt, Domokos valójában csak akkor írt emlékezetest, amikor már nyugdíjasként nem kellett menekülnie. (Nemrégiben került kezembe, véletlenül, az amerikai *Time* hetilap 1968. július 26-i számának 53. oldala; a szokásos Mérföldkövek rovat hasábján alján ez volt olvasható: „Meghalt. Konsztantyin Pausztovszkij, 76, szovjet szerző. (Egy élet története) és országa liberális irodalmának doyenje, szívbetegségben, Moszkvában. Bár munkássága nagy részben tradicionalista, Pausztovszkij megvédett olyan lázadókat, mint Paszternák és Jurij Daniel. Olyan jól sáncolódott be, hogy a Kreml kénytelen volt hagyni, mondja, amit akar.”)

Jellemző epizód a könyvben, hogy 1958-ban az *Ifjúmunkás* című lapban Csíkról összeállítást jelentettek meg „Csíksországban” címmel, ami bosszantotta a párt akkori szervezési titkárát, Ceaușescut. A három jelen lévő magyar KB-tag közül kettő hallgatott. „Király Károly, a Magyar Autonóm Tartomány IMSZ [Ifjú Munkás Szövetség] első titkára sajnos ellenem tanúskodott”, írta később Domokos Géza, hozzátéve: „Egy világ választotta el az akkori Carol Kiralít a nacionalista diktatúrával nyíltan szembeszegülő majdani Király Károlytól. Mint ahogy sokunkat azok közül, akik azokban az években szerephez jutottunk, és akik utólag – ki merész lépéssel, elszánt szakítással, ki fokozatosan, ám kitartó tudatossággal – mérföldnyi távolságra kerültünk hajdani önmagunktól.” (16. o.) Ehhez illik, amit Kántor Lajos a Konglomerátban ír és idéz. „Apropó, nemzedék. Sütő Andris most többszörösen is üzen a maga korabeliek-ről-nek a Létvégi hajrában lapjain. Egy születésnapi köszöntőben

olvashatni ezt az önvallomásként is érvényes mondatot: »Azt hiszem, Gyurka, hogy szellemi-ekben ott kezdődött a te rendes feltámadásod is, ahol nemzedékünk legjobbjai – a zseniális Bajor Andorral az élen – rádöbbsentek kotta és hang borzalmas ellentmondására.« (284.)

Sütő metaforája – Kántor Lajos olyan gyakran kitűnő találékonysága révén, amibe beletartozik a megtalálás, ezért a keresés tehetsége is – felettébb hasznos. Énekelni ugyanis sokféleképpen lehet, jól, rosszul, hamisan, meghamisítón, és persze a kottához híven is lehet többféleképp. A kottát persze el is lehet dobni, esetleg egy másikért. Van eléggé példa arra is, hogy meg lehet toldani egy másik, hozzá igazított, de új eget és új földet ígérő kottával. Domokos kockázatainál szerintem lényeges figyelembe venni, hogy ő Romániában kockáztatott, nem Magyarországon. (De összmagyar összefüggésben is érdemes, sőt szükséges figyelembe venni azt, amit a Nagy Imre-szindrómának mondok: lehetett valaki jó magyar és hívő kommunista, ebben a sorrendben. Az más kérdés, és nem lényegtelen, hogy ki, mikor és hogyan ébred rá a létező lehetőségek közötti tényre, miszerint a kommunista és a szocialista nem egy kutya kölyke, ahogyan az öszvér sem egy állaté.)

Ami Domokos hajdani önmagát illeti, különösen érdekesnek és egyúttal általánosíthatónak találok egy eseményt, amit Kántor Lajos Domokos kései visszaemlékezéséből idéz be: 1953 nyarán nagyapjánál van, egy este autó áll meg a ház előtt, velük kell mennie, és amikor később hazaérkezik, a kérdésre, hol járt, kitér a válasz elől, nem meri megmondani, hogy pártfelvétele miatt kellett Sepsiszentgyörgybe mennie. A nagyapa erre azt mondja: „Ez a ti bajotok, látod-e, folyton titkolóztok.” A visszaemlékező kommentárja: „Mostantól világos volt előttem, hogy engem, elsőszülött unokáját többé nem tart közélük valónak. Mert ugye, ha van ti, azaz én és a többi kommunista őszintétlen, van mi is, a tőlük különbözők emberi közössége. Egyik a másikkal nem vegyülhet. Vitatkoztunk mi ezen-azon régtől fogva, de ilyen elv választó mondat kettőnk között soha nem hangzott el. Tőle számítom politikai elkötelezettségem kezdetét. És a vele járó dilemmákat is.” A döntő pillanat nem az lett, amikor párttaggá választották: „Hanem az, amikor egy idős falusi férfi, akinek család- és keresztnévét viseltem, értésemre adta: más igazságokat vallunk, egymástól különböző világokhoz tartozunk.” Kántor Lajos hozzáfűzi: „főként a Kriterion-igazgató, de az első (1990-ben megválasztott) RMDSZ-elnök is a „mi” és a „ti” közötti határ feloldásán fáradozott, élete második felét bizonyára ebben a tudatosan vállalt munkában élte le.” (18sk)

Az a világ, amihez magát Domokos Géza 25 évesen tartozónak hitte és vallotta, nem maradt persze változatlan a rákövetkező 36 év során sem, érdekes lenne tudni, hogyan változott saját meggyőződése is. Az egyik itt korábbi idézetből sejthető, hogy fokozatosan vagy szaggatottan, az 1989. decemberi forradalommal viszont talán katartikus szakítással. Engem azonban másfelé irányított Domokos Géza visszaemlékezése, egy olyan általános problémához, ami különleges módon vonatkozik Erdélyre, illetve a romániai magyar kisebbségre, vagy bármelyik kisebbségre, bárhol.

A „mi” és a „ti” mellett van ugyanis „ők”/„azok” is. Konkrét beszédhelyzetben az „ő” kívül áll az „én”-„te” beszédhelyzetben, vagyis olyan emberre vonatkozik, aki nem részese az éppen folyó dialógusnak. Az „ők” persze többes számú és általánosít, akár csak a „mi” és a „ti”, ezért könnyebben vonatkozik egy általános helyzetre, nem egy konkrét párbeszédre. A nagyapa kijelentésében a „ti” az „ők” részleges szinonimája lett, olyan „te” beszédhelyzetben lévő konkrét ember, aki jellegében az „ő” beszédhelyzetbe idegenül: valakihez beszélek, akihez nem beszélek. Valakihez, akivel nem vagyok „mi”.

A probléma az, hogy Domokos Géza számára, és a kisebbségben élő magyarok számára is általában, a „ti” mellett szükségképpen és meghatározóan volt egy zavart keltő

„ők” is. Lennie kellett a „ti” közé tartozóknál olyan dolgoknak és kérdéseknek, amelyeket „ők”, ugyanis magyarok számára a nem magyarok, a románok, nem éreznek, talán nem is értenek, és ha értik, csakis idegenként. Az emberi viszonyulásoknak ez az egyik lehetősége, változata az adott romániai/erdélyi összefüggésben olyan különleges hangsúlyt és funkciót kaphatott, hogy a Román(iai) Kommunista Párt magyar nemzetiségű tagja, ha tényleg érdekelt volt magyar ügyekben, egy olyan „mi”-ben érezhette és tudhatta magát elkerülhetetlenül, amibe bele is tartozta meg nem is; a nem kommunista magyarok számára „ti”-hez sorolódott, miközben bizonyos alapvető dolgokban a „mi”- „ti”-hez, hiszen számára sem az „ők”-höz. Skizofrénia? Nem. Kétkulacsosság? Nem, legalábbis az állapot maga nem az. Minden attól függ, mit tesz valaki (egyedül a cselekvés, vele a szóban-cselekvés, a beszédaktus számít, hogy mit gondol, hogyan érez valaki). Nem képes cselekedeteit másképpen irányítani, mint e megkötések között, és elkötelezettségeinek éppen most mérlegelt ereje szerint.

Domokos egyik 1994-es levelében közli, hogy nem akar részt venni egy vitán, és elmondja, miért nem: „*Előre látom, hogy a másként gondolkodás (...) indulatos reakciókat vált ki az ankét részvevőiből. (...) Távol maradok, hogy ne hangozzzék el, magyarországi mintára, újfent (olvastam már ilyet a sajtóban): álliberálisok fognak össze neokommunistákkal (ez én lennék) az igazi, felelős magyarok, a következetes autonomisták – Borbély Imre vesszőparipája –, a csalhatatlan Tőkés László követői ellen.*” (175. o.) Nos, aki szerint kotta és hang között nincs és nem is lehet semmiféle különbség, minden bizonytalán másként fog vélekedni Domokos Gézaról, ahogyan az is, aki nem tud olyan kottáról, amit hozzá lehet igazítani egy már meglévőhöz. Magam Kántor Lajos könyvéből azt olvastam ki, hogy szerinte valóban Domokos mérföldnyi távolságra került hajdani önmagától, úgy tűnik, először fokozatosan, óvatosan, majd elszánt lépéssel is. Nem tudom, milyen messzire távolodott, pontosan hova, de, mint ismeretes, a damaszksuzi utat megjárt apostollal kapcsolatban is megoszlanak mind a vélemények, mind a megszállottságok.

A generációs különbség a kezdetektől fogva számított: „*A negyvenes évek kolozsvári és egyetemi világa mondhatni gyökeresen más volt, mint a miénk, akik 1954-ben lettünk bolyaisták.*” (12. o.) Nem mondja Kántor Lajos, miért és hogyan más, de, gondolom, meghatározó lehetett az is, hogy Sztálin 1953 tavaszán halt meg, és 1954 őszére a Szovjetunió előírta élet már Romániában is kissé szabadabb lett. A kilenc év különbség Kántor Lajos és Domokos Géza között annak idején jóval jelentősebb lehetett, hiszen 1946-ban Kántor kilencéves volt, Domokos viszont tizennyolc. Ehhez érdemes hozzágondolni, hogy Kántor Lajos 1955-ben volt 18, barátja, Szilágyi Domokos pedig 1956-ban. A *Konglomerát (Erdély)* könyvből megtudható, hogy Szilágyi Domokos keményen kiállt a magyarországi forradalom mellett, és Kántor Lajos oknyomozása sejteti, illetve felveti annak lehetőségét, hogy Szilágyi beszerzése, majd 1976-os öngyilkossága, az ő húsz évvel korábbi kihallgatásához vezethető vissza.

A korkülönbség tehát nemzedéki különbség is volt, ezért gondolom a Domokos Géza kockázatait a *Konglomerát (Erdély)* könyvhöz illeszthetőnek, valójában Domokos a harmadik nemzedékhez tartozott, Kántor és Szilágyi Domokos pedig a negyedikhez. Voltak és vannak nemzedékek persze az ötvenes évektől kezdődően is, de ezekkel nem foglalkozik Kántor Lajos egyik könyve sem, csak megemlíti közülük egy-egy író, politikust, konfliktust. Ő azokra az időkre koncentrál, amelyeket a maga nemzedéke élt meg. Ez az emlékirat/memoár műfajban teljesen elfogadható. Más kérdés, hogy a jóval fiatalabb nemzedékek, úgy tűnik, hajlandók nyitni a román nyelvű irodalom, sőt olykor annak olvasói felé is, tehát mintha az elmúlt években megindult volna valami változás, amit legalábbis a beszéd, ismeretség, olykor barátság révén már Domokosék, még inkább Kántorék nemzedéke megkezdett.

A Domokos Gézáról írott könyv annyiban eltér az előbbi könyvtől, hogy Domokos is megélt a kommunista rendszer végét és a rá következő éveknek az elejét. Sebestyén szemináriumai a *Konglomerát (Erdély)* alcímei szerint éppen Domokos Géza halálának évétől, 2007-től tartanak 2012-ig (feltételezhetően a 2013-as könyv nyomdába adásáig). Ez a folytatás számomra jelentős volt. A két könyvet olvasva ugyanis arra jutottam, hogy Kántor Lajos számára egyetlen átfogó sors változata mindaz, ami Trianon óta a többnyire Erdély szóval jelzett magyarokkal történt, csak politikai korszakokként és szakaszonként más-másként volt nehéz. Ez magyarázhatja, miért tért ki a „személyesebb út” nevében Domokos pályaszakaszainak szerinte politológusokra háruló vizsgálata elől. Nem hiszem, hogy annak idején nem lett volna – időnként, esetleg változó véleménye Domokosnak erről vagy arról a cselekedetéről vagy kijelentéséről. Hiszen a beidézett levelekben mindketten jelzik, hogy gyakran nem értettek egyet. A nyilvánvaló barátság és rokonszenv mellett azonban, úgy hiszem, Kántor – ahogyan Szabédi – számára az erdélyi magyarok és így az erdélyiek irodalmi-művészeti, végül is szellemi élete és megmaradása az elsődleges ügy. Nem arról van szó, hogy a politikai vagy a társadalmi kérdések nem fontosak, hanem arról, hogy csak akkor fontosak, ha van, kinek, ha vannak, akiknek fontosak, és nemcsak a világban vagy Magyarországon, hanem ott, a romániai Erdélyben. A lét és a sors mellett ez engem a létezésre figyelmeztetett. Politika és társadalomszervezés, sőt maga a közösségi szervezkedés is eszköz, a megmaradás, a létezés minősége fontos, még szó szerint életbevágó is lehet, de csak akkor, ha van élet.

Kántor Lajos nem minősíti Domokos Géza politikai pályafutását közvetlenül, sejtet egyet-mást, de egyértelműen megmondja, hogy Domokos pályájának második felét méltányolja, a Kriterionért sokra tartja, és vállalja Domokos Gézát és barátságukat. Figyelembe kell venni nála a Szabédi-hatást, amit lassan megtanultam értékelni. A dolgot magát nézi, hogy ismét a Bocskainak tulajdonított mondásra célozzak, és a dolog maga az ő számára az erdélyi, illetve a romániai magyar kisebbségnek és kultúrájának fennmaradása. Minden egyéb érték másodlagos. A politikai tevékenység, úgy tűnik, aszerint ítélődik meg, hogy az mennyiben segítette és segíti a kisebbséget most, több évszázados szellemi kultúrájának továbbvitelében.

Domokos 2002-es *Éveim, útjaim, arcaim* könyvére és Papolcra visszavonult szerzőjére utalva mondja: „*Lehetne s talán kellene is idézni a könyvből a napi harcok fölé emelkedett politikai-ideológiai következtetéseket, az eszmeáramlatok egymásmellettségének tudomásulvételét – szabadelvűség, nemzeti-keresztény orientáció, szocialista, szociáldemokrata irányzatok – magától értendőnek mondja, hogy az utóbbiakkal rokonszenvezik; figyelni, hol elismeri, hol bírálja a politikai alakzatok, pártok, szövetségek teljesítményét, ám: »Tagja egyiknek sem lennék, semmiért nem adnám szabad civil-státusomat. Azt a szuverén jogomat, hogy magam döntsek afelől, mit találok helyesnek vagy elhibázottnak, függetlenül attól, ki próbál meggyőzni, hogy erre vagy arra hajoljak, ennek vagy annak adjak igazat.«*” (194. o.) Ezt persze Domokos nem az RMDSZ első elnökeként vallotta.

Azért mondott végül le, mint olvasni lehetett, mert voltak, akik őt (neo)kommunistának tartották – holott már nem az volt –, és, ahogyan írta, nem akart megosztó lenni az RMDSZ-ben.

A *Konglomerát (Erdély)* könyvvel párosítani Domokos Géza kockázatait szerintem nemcsak nemzedéki megfontolásból, hanem éppen Domokos politikai pályája miatt is fontos. Közel sem volt ő az egyetlen, aki magyar nemzetiségű román állampolgárként és romániai lakosként a Romániai Kommunista Párt tagja volt, és magas szinten funkcionáriusa is lett. Egy ilyen, és ehhez a nemzedékhez tartozó életpálya is lényegesen tartozott az erdélyi, illetve a romániai magyarok sorsához, illetve ahhoz az erőterhez, amelyet Kántor az SzGSz betűcsoport három személyével jelzett. Domokos minden bizonnyal a magyar érdekeket

is hatékonyan szolgáló emberek egyike volt, és ő is, ahogyan Kántor Lajos is, ahhoz az erőterhez tartozott.

Bizonyos magyar érdekeket magyar ember csakis kommunista hovartartozás révén szolgálhatott, bizonyos kommunista érdekeket viszont – akár ideológiainak hitte őket, akár osztársadalminak – gyakran csakis a magyar, a kisebbségi magyar érdekek rovására, legalábbis azok felfüggesztésével. Ez utóbbihoz tartozott, hogy a Kommunista Párton belül is létezett egy „mi” és „ti” között fennálló különbség, ami a karrierlehetőségek mellett a meggyőződés ellipszisébe is tartozott, ezért a Sütő András említette kotta és a hang közti szörnnyű, de legalábbis egyesek meggyőződése és reménye szerint ártalmatlanná csökkenthető, leküzdhető különbséghez, vagyis az ellipszis eszményi körösítéséhez. Ez ugyan mondható hiú reménynek, de a romániai magyarok mint erdélyiek számára szó szerint a modus vivendi, a Bocskai mondásában a „magunk megmaradása” kérdése és ahhoz kapcsolódó feladat lett. Ahogyan Bocskai idejében, úgy a Román Népköztársaságban, és jelenleg, az 1989 utáni időkben is. Sütő András 1998-as, Domokos Gézának írott leveléből már idézettek szerint az RMDSZ-en belül is volt különbség, ellipszis a modus vivendi kérdésében, vagyis a kisebbségi helyzet független volt és maradt a politikai-társadalmi rendszertől, ha nem is teljesen független.

A kockázatok nyilvánvalóan nemcsak politikaiak-közéletiek voltak, hanem lelki-ismeretiek is. Az újtestamentumi mondások közül (Erdélyben a 16. század óta) nem volt érvényes, hogy nem lehet két urat szolgálni, a másik volt nagyon is érvényes: add meg a Császárnak, ami a Császáré, és Istennek, ami az Istené, csak nem volt egyszerű. A Császárnak nem csak adózni kellett, az Istennek viszont – ugyanis a magyaroknak – szüksége volt pénzekre, hivatalokra és jogokra is, nem csak hitre és szellemi-lelki odaadásra. És ez ma is így van, pedig nincsen már pártidiktatúra. Kántor Lajos könyve nyomán nem tudom felmérni, de nem tudom, egyáltalán felmérhető-e, hogyan egyensúlyozott Domokos Géza, csak azt, hogy tette. És ha Kántor Lajos a baráti „mi” viszonyból írt róla, akkor őt és könyveit ismerve, úgy érzem, és ezért így összegzem magamnak: Domokos Géza nem egyensúlyozott rosszul a kecske jóllakása és a káposzta megmaradása között. Ha más nem, a Kritérium bizonyítja rá. Lehet persze, hogy egyensúlyozhatott volna jobban, nem tudhatom. „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”, írta József Attila. Kérdés: visszajön-e és hogyan jön vissza?

Domokos Géza saját szavaival így jött vissza 1990. október 14-én Bécsben, a Bornemissza Társaság fennállásának 30. évfordulóját ünneplő összejövetelen:

„Önök közül sokan ülnek itt olyanok, akik már nem tudták elviseelni azt az életet, amelyből eljöttek. Önök döntik el, hogy jól választottak-e vagy rosszul. De nekünk, akik ma Romániában élünk, akik szeretnénk Európában élni, szembe kell néznünk azzal a rosszal, amit átéltünk, amelynek részesei voltunk s melynek jegyeit önmagunkban viseljük. Meg kell tanulnunk bízni egymásban, bízni az emberekben, józannak lenni, higgadttnak, toleránsnak. (...)”

„Engedjék meg barátaim, hogy megkérjem, gondoljunk hálaival azokra a román barátainkra, akik mellettünk állnak ebben az erőfeszítésben, akik, ha ma itt lehetnének, vallhatnának éppen úgy, ahogy azt itt a romániai magyar írók tették, akik ugyanúgy akarják a megértést, a kölcsönös megbecsülést, akik ugyanúgy akarják Európát, mint mi akarjuk, akiket éppen úgy támadnak, úgy gyaláznak, mint minket, magyarokat. Szeretettel gondolok rájuk, és biztos vagyok benne, hogy mi csak akkor győzhetünk, hogyha összefogunk velük a közös ügyért, a közös jövőért, a demokrácia igazságáért és a szabadságért Romániában. (...)”

„Én bízom benne, hogy a mi nemzedékünk, amelyik a háború után kezdett eszmélni, mert hitt abban, hogy meg lehet változtatni az életet, az embereket, jobbá tenni a társadalmat, igazságosabbá, s olyan rettenetesen csalódnia kellett, aki hitt abban, hogy Európának

ebben a térségében feloldódnak a nemzeti, nemzetiségi viszályok, és mi együtt haladhatunk egy új történelem felé, tapasztalnia kellett, hogy elmélyült a gyűlölet, csak elfojtották, de él a bizalmatlanság, nos, ez a nemzedék most már mint pályája végén és élete végén, hátha elhiszi, hogy e szörnyű, súlyos és tragikus vajúadás után megmutatkoznak a demokráciának a fényugarai.”

„En, mélyen tisztelt közönség, kedves barátaim, nem tudok lemondani erről a reményről.”
(Találkozások Európával. Bornemissza Péter Társaság (1960–1995). Magvető, 1995, 97sk)

Ezt az RMDSZ elnökeként mondta, és ha a reményről nem is, valamivel később az elnökségről lemondott. Nem akart többé dudás lenni.

5.

A Domokos Géza kockázatai (és a végösszeg) jóval egyszerűbben megírt könyvnek tűnik, mint a Konglomerát (Erdély), hiszen Kántor Lajos saját személyében tartja narratíváját, abba idézi saját leveleit és mások leveleit, szövegeit. Ez utóbbiakat saját szavaival is összefoglalhatta volna – „azt írta (nekem)” stb. –, így azonban nemcsak autentikussá teszi a mondottakat-írottakat, érezhetővé a hangvételeket is. Nemcsak Domokosét, de, például, Sütő Andrásét (aki korábban szintén KB-tag volt), az ő másféle hangját, beszéd-, illetve írásmódját, vele érzéseit, hozzáállását bizonyos dolgokhoz. Az egyik tőle idézett emlékezetes, és Domokos egész pályáját is érintő kijelentés, ugye, kockázatként is sejteti a kotta és a hang iszonyú disszonanciát (akár tudatában volt valaki annak, akár csak lett). A másik idézet viszont, amelyik hibáztatja Domokost, amiért nem állt ki olykor magyar ügyekben, mintegy megerősíti a nagyapa szintén emlékezetes kijelentését a „mi” és a „ti” közti különbséget illetően, és arra figyeltet fel, hogy Domokos kockázatai kétoldalúak voltak: ő nemcsak a Pártnál kockáztatott, az erdélyi magyaroknál is.

Az igen számos, olykor hosszasan idézett, olykor többek által aláírt és az olvasáskor felhangzó szövegek szerves részei annak, amit Kántor Lajos el akar mondani: közlendőit ezért egy bizonyos polifónia jellemzi. Olykor egy ember hangja csak egyetlen mondattal szólal meg, egyetlen beszédaktussal, mint Pausztovszkij és Domokos nagyapja esetében, ami azonban az egész könyvre vonatkozik, és nemcsak emlékezetes mondat, hanem cselekvő gesztus is. (Aki nem tudná: beszédaktus, ha a pap a templomban azt mondja: „férj és feleség vagytok”, ami különben megjegyzés, vagy akár ugratás is lehet egy vendéglői asztalnál vagy az uszodában.) Az ilyen idézetek megválogatása és odahelyezése, ahol olvashatók, írói munka, retorika nélküli emocionális erejével a könyv hatásának meghatározó része. Kántor Lajos saját jól választott kommentárjai is gyakran így, gesztusszerűen jelentkeznek. Jó példa lehet erre egy a könyv legelején idézett születésnap levélből a 75 éves Domokosnak: „Azokról a kockázatokról is lehetne, kellene beszélni, amelyek a nyilvánosság mögött zajlottak. A sok közül egyetlenre emlékeztetek, a nyolcvanas évek végéről (talán már 1989-et írtunk), Adonyi Nagy Mária bukaresti lakótelepi lakása beszélhetne a veszélyről (hogy ne életveszélyt írjak), no meg Molnár Gusztai. Akkor már olyan idők jártak, hogy az ember már nem törődött a személyes szabadságával, a változtatás elősegítése mindenek elé helyeződött. Csodával határos módon megúsztuk, csak jóval a fordulat után vallottuk be egymásnak, hogy rezgett a gatyánk.” (8. o.)

Domokos Géza kockázatai (és a végösszeg) azonban nemcsak a sokhangúság és az egyéni hangok érzéstöltetei révén jóval bonyolultabb könyv, mint amilyennek talán tűnik, az elrendezés révén is: Domokos életéről lineárisan olvasunk a születéstől a meghalásig, de közben jelentős inverziók érik az olvasót, mint az éppen idézetteknel,

amikor egy 2003-as levéllel kezdődik az, ami ténylegesen Domokos születésének évével kezdődött. Ha a magyar grammatikában nincs is már ilyen időmód: egy befejezett múlttal. Így és ilyenek révén áll össze egy már a könyv legelejétől befejezett egész. Van erre eklatáns példa is. Az utolsó fejezet címe: „Az író megmutatkozik”, az első mondata végén a kérdésre: „*hol van az író Domokos Géza helye?*” (192. o.) három oldalon át jön a válasz. A negyedik oldal tetején viszont Kántor Lajos az az író, aki megmutatkozik, mondván, „*talán nem is a »végösszeg« szigorú megvonásával érzem magam adósnak*” (195. o.). A könyv címében ugyanis az volt olvasható: „*és a végösszeg*”. Kántor Lajos tehát, mint a személyesebb utat választó író, azzal mutatkozik meg könyve legvégén, hogy jelzi: a végösszeget nem szigorral, hanem barátként vonta meg. Ami viszont a végösszeghez tartozik.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000
NYOMDA KFT KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.
Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249
E-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.